

Бекежанова С.М. Шаршенбекова Т.Н.
И. Арабаев ат. КМУнун ГЭЖТФ магистранттары
Бекежанова С.М. Шаршенбекова Т.Н.,
Магистранты ФГЭиТ КГУ им. И. Арабаева
Bekezhanova S.M., Sharshenbekova T.N.
Undergraduates FGEiT KSU named after I. Arabaeva

КАРА-КЕЧЕ КӨМҮР ӨНӨР ЖАЙЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КЕЛЕЧЕГИ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЕ УГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

КАРА-КЕЧЕ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF COAL INDUSTRY

IN KARA-KECHE

Аннотация: Кыргызстандын отун-энергетикалык көз карандысыздыгын чыңдоо зарылчылыгынан улам, Кара-Кече кенин иштетүү абдан чоң стратегиялык мааниге ээ. Ошондуктан бул илимий макалада авторлор Кара-Кече өнөр жайын өнүктүрүүнүн келечегине кеңири токтолушкан.

Аннотация: В связи с необходимостью укрепления топливно-энергетической независимости Кыргызстана разработка месторождения Кара-Кече имеет большое стратегическое значение. Поэтому в данной научной статье авторы подробно рассказали о перспективах развития Кара-Кечинской индустрии.

Annotation: Due to the need to strengthen the fuel and energy independence of Kyrgyzstan, the development of the Kara-Keche field is of great strategic importance. Therefore, in this scientific article, the authors spoke in detail about the prospects for the development of Kara-Keche industry.

Негизги сөздөр: көмүр, көмүр казуу, механизмдер, шаймандар, тоо-кен, натыйжалуулук, бюджет.

Ключевые слова: уголь, угледобывающая промышленность, механизмы, инструменты, добыча, эффективность, бюджет.

Key words: coal, coal mining industry, mechanisms, tools, mining, efficiency, budget.

Белгилүү болгондой, Кыргызстандын аймагынын көпчүлүк бөлүгүн тоолуу аймактар ээлейт жана тоо этектеринин жана тоолордун катмарлуу аймактарынын тереңдигинде ар кандай пайдалуу кендердин маанилүү, буга чейин белгилүү, изилденген запастары бар. Кыргызстан сейрек кездешүүчү, асыл металлдарга, анын ичинде алтынга гана эмес, көмүргө да бай. Өнөр жай жана энергия керектөө көз карашынан алганда, көмүр чындыгында кара алтын. Республиканын учурдагы экономикалык жана геосаясий шарттарын эске алуу менен, энергетикалык ресурстардын рыноктук баалары, көмүрдөн коммерциялык продукциянын бүтүндөй түрүн алуу мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен, Кыргызстан үчүн көмүр табияттын баа жеткис белеги жана стратегиялык чийки зат болуп саналат. Кыргызстандын көмүр запасы көңүл жылытаарлык десек болот, мисалы жылына 7 миллион тонна интенсивдүү өндүрүш менен

жүздөгөн жылдарга жетет. Азыркы учурда, өндүрүш күчтөрүн аймактар боюнча бирдей бөлүштүрүү жана республиканын түндүк аймагын күйүүчү май менен камсыз кылуу, Кыргызстандын отун-энергетикалык көз карандысыздыгын чыңдоо зарылчылыгынан улам, Кара-Кече кенин иштетүү стратегиялык мааниге ээ [3].

Бирок, базар экономикасында, кенди комплекстүү иштетпестен - гумустуу жана кычкылдандырылган көмүр, көмүр майда, пайдалуу жер үстүндөгү тоо тектери, байланышкан минералдар, жада калса жер семирткич, энергия жана турмуш-тиричилик газы сыяктуу товардык продуктуларды алуу менен көмүр күлү иштетилбестен , дизель отуну, бензин, чопо (алюминий үчүн чийки зат) жана башка бир катар химиялык продуктулар, б.а. көмүр катуу отун катары гана колдонулса, көмүр казуучу ишкана өндүрүштүн рентабелдүүлүгүн камсыз кылбайт. Кара-Кече кенинен чыккан көмүрдүн тоо-геологиялык шарттары, запастары жана сапаты арзан ачык ыкманы иштеп чыгууга, кайра иштетүү учурунда көрсөтүлгөн товардык продукцияны алууга ыңгайлуу. Мисалы, Кара-Кече көмүрү мотор күйүүчү майын (бензин, дизелдик отун) өндүрүү үчүн ылайыктуу, бул көмүрдүн күлүндө 20-25% алюминий кычкылы (алюминий өндүрүү үчүн чийки зат), үстүнкү катмарында акиташ (чийки зат цемент, акиташ) ж.б. өндүрүү.

Биз Ош шаарынын жылуулук электр станцияларын жана өнөр жай объектилерин электр газы менен камсыздоо үчүн Алмалык кенинин көмүрдү жер астынан газдаштыруу технологиясын иштеп чыктык. Бул ишти Кара-Кече талаасы үчүн, ыңгайлуу болгон стандарттуу эмес формацияларды колдонуу менен жасоо керек. Ошол эле учурда, ЖЭБди талаага жакын жайгаштыруу керек. Көмүр кендерине жакын жайгашкан ТЭЦтердин блокторунан алынган энергетикалык газды пайдалануу экологиялык абалды жакшыртат, анткени атмосферага зыяндуу заттардын чыгышы кескин кыскарат. Кара-Кечин көмүрүн суюк күйүүчү майга (бензин, дизелдик отун) кайра иштетүү республиканын актуалдуу көйгөйлөрүнүн бири. Мурда суюк отунга болгон баалар төмөн болуп, ал эми жалпы союздук борборлоштурулуп келгендиктен, бул көйгөйгө тийиштүү көңүл бурулбай келген.

Азыркы учурда, суроо-талаптын туруктуу өсүш шартында, запастары кубаттуу тармактарды өнүктүрүүгө жетиштүү болгон көмүрдү кайра иштетүүнүн негизинде суюк отундун ресурстарын көбөйтүү керек. Кара-Кече көмүрүн кайра иштетүү газдаштыруунун негизинде, андан кийин аны жаны ыкма менен газ синтезделиши керек.

Кара-Кече көмүрүнөн суюк отун алуу боюнча мурда сунуш кылынган технологиялык схема, алардын иштелип чыккандыгына карабастан, дүйнөлүк практикада белгиленген иштердин тизмесин кошумча текшерүүсүз жана ишке ашырылбастан колдонулушу мүмкүн эмес. Бул иштер төмөнкү ырааттуулукта аткарылышы керек:

- көмүрдү кайра иштетүүчү кубаттуу өнөр жай объектисин куруу үчүн долбоордук-сметалык документтерди иштеп чыгуу үчүн зарыл болгон өкүлчүлүктүү баштапкы технологиялык маалыматтарды алуу максатында тажрыйба заводун куруу;
- Кара-Кече көмүрлөрүн иштетүүнүн техникалык мүмкүнчүлүктөрүн тактоо, түшүмдүүлүгүн баалоо жана продуктунун (газдын) жана мотор отунунун курамын аныктоочу кошумча изилдөөлөр [2].

Биздин негизги идея - көмүр шахталарынын жана ачык кен ишканаларынын рентабелдүүлүгүн камсыз кылуу, базар экономикасында, көмүрдүн бардык чийки заттарды комплекстүү иштетүү аркылуу гана мүмкүн болот деген ырастоо кендерди иштетүү жана

жогорку технологиялуу арзан технологияларды иштеп чыгуу, көмүрдү жана энергетикалык газды, суюк мотор отунун (бензин, дизелдик отун), жер семирткичтерди, суюк жана катуу парафиндерди ж.б. иштетүү, таштандысыз комплекстүү иштетүү. Бүтүндөй продукциясы көмүргө караганда базар баасы жогору жана туруктуу суроо-талапка ээ болгон мындай тармактар менен (химия, курулуш ж.б.). Мисалы, Кара-Кече көмүрлөрүн комплекстүү иштетүү жана пайдалануу боюнча бизнес долбоорубуздун техникалык-экономикалык эсептөөлөрү:

1-этап - брикеттерди жана жер семирткичтерди өндүрүүнү уюштуруу;

2-этап - бензинди, дизелдик отунду жана көмүрдөн башка продукцияны өндүрүүнү уюштуруу брикеттердин өзүнчө өндүрүлүшү рентабелдүүлүккө алып келерин көрсөттү, ал эми брикеттерди жана жер семирткичтерди комплекстүү өндүрүү менен рентабелдүүлүк камсыздалат. Бул учурда жогорку кирешелүүлүк гумриктүү жер семирткичти өндүрүүдөн чыккан технологиялык калдыктарды брикеттөө үчүн жана жер семирткичтин базар баасынын жогору болушунан улам камсыздалат.

Бул долбоордун 1-этабына ылайык өндүрүштү өнүктүрүү 2-этапты ишке ашыруу үчүн өбөлгөлөрдү (капиталды топтоо жана технологиянын татаалдыгы менен шарттайт) түзөт.

Жогоруда баяндалгандарга ылайык, энергетикалык көз карандысыздыкты камсыз кылуу, республиканын экологиялык-экономикалык абалын жакшыртуу жана отун-энергетикалык жана тоо-кен өнөр жайын өнүктүрүү үчүн биз төмөнкү жумуштарды жана трансформациялоону биринчи кезектеги милдет катары кабыл алууну максатка ылайыктуу деп эсептейбиз:

Жаңы экономикалык шарттарды эске алуу менен отун-энергетикалык комплексин жана тоо-кен өнөр жайын өнүктүрүүнүн бирдиктүү комплекстүү илимий-техникалык программасы иштелип чыксын.

Учурдагы бюджеттик түзүмдөрдүн негизинде, кошумча каржылоосуз, Тоо-кен энергетика министрлиги, анын ичинде геология департаменттери түзүлсүн: көмүрдү, газды, мунайды казып алуу жана иштетүү; асыл түстүү жана кара металлдардын кендерин казып алуу жана иштетүү; курулуш материалдары жана минералдык сырьё.

3. Транспорттук чыгымдарды азайтуу, республиканын түндүк аймагынын региондорунда көмүргө болгон муктаждыкты канааттандыруу үчүн Жыргалаң шахтасында, Агулак, Кара-Кече ачык шахталарында өндүрүштү көбөйтүү жана кошумча геологиялык чалгындоону жүргүзүү керек. Бишкек шаарынан 40 км түндүк-батышта жайгашкан, белгилүү Чу көмүр кенин изилдөө жана кошумча чалгындоо.

4. Стратегиялык пландаштыруу, рудаларды, көмүр кендерин иштетүүнүн, пайдалануунун жана кайра иштетүүнүн экономикалык максатка ылайыктуулугун оперативдүү баштапкы баалоо үчүн запастар боюнча борборлоштурулган маалымат банкын түзүү керек.

5. Кара-Кече көмүр кенинин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу менен республикада көмүр өндүрүшүнүн өсүшүн камсыз кылуу, көмүрдү, аны менен байланышкан минералдык чийки затты комплекстүү иштетүү жана пайдалануу аркылуу Кабак бассейнинин кендерин комплекстүү иштетүү. көмүр казуу чөйрөсүндө электр энергиясын, жер семирткичтерди, энергетикалык газды, бензинди, дизелдик отунду жана башка коммерциялык продукцияларды өндүрүү. Республиканын алыскы региондорунун муктаждыктары көмүр казып алуучу чакан ишканалар аркылуу канааттандырылып, алардын өнүгүшү үчүн жагымдуу шарттар түзүлүшү керек.

6. Келечекте нефтинин жана газдын запастарынын түгөнүшүнө, республиканын муктаждыктарын өзүнүн мунай продуктулары менен толук камсыз кылбоого, көмүрдүн аныкталган запастарынын олуттуу көлөмүнүн болушуна байланыштуу төмөндөгүлөргө көңүл буруу абзел:

а) көмүрлөрдү жер астындагы жана жер үстүндөгү газдаштыруу, алардан энергия жана технологиялык газ, суюк кыймылдаткыч отундарын алуу боюнча адистерди системалуу түрдө окутууну жүргүзүү;

б) арзан катализаторду (темир камтыган порошок) жана атомдук суутекти колдонуунун негизинде көмүрдөн мотор отунун өндүрүүнүн адаттан тыш жаңы технологиясын өздөштүрүү жана өркүндөтүү, жогорку температураны, басымды, катализаторду колдонбостон көмүрдү суюлтуу ыкмасын өздөштүрүү [1].

Демек, көмүргө болгон суроо-талапты жабуу максатында 2022-жылы Кара-Кеченин көмүр кенинен көмүр казууну 1,5 млн тоннага чейин жеткирүү зарыл. Көмүрдүн эң келечектүү ишканаларын реконструкциялоо жана кайра жабдуу керек, бул өндүрүш көлөмүнүн олуттуу өсүшүн камсыз кылат.

2006-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Кара-Кече көмүр кенинде ТЭЦ курууну чечкен. Жылуулук электр борборунун курулушу энергетикалык тутумдун ишенимдүүлүгүн гана камсыздабастан, бул тармакты инвесторлор үчүн жагымдуу кыlamak.

Бүгүнкү күнгө чейинки чыныгы кырдаалды эске алуу менен, ошондой эле көмүр өнөр жай ишканаларына мамлекеттик колдоо көрсөтүү боюнча иш-чаралардын аткарылышынын деңгээлине жараша, келечекте көмүр казып алуунун көлөмү эки жол менен өнүгүшү мүмкүн - мамлекеттин колдоосусуз жана анын камсыз болушун эсепке алуу.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, көмүр казуучу ишканалар менен макулдашуу боюнча, биз 2010-2020-жылдар аралыгында көмүр өнөр жайын өнүктүрүү программасынын экинчи вариантын иштеп чыктык. Бул вариант боюнча өндүрүштүн көлөмү 2022-жылы 1,9 миллион тоннага чейин көбөйүшү керек.

Келечекте каралып жаткан көмүр өнөр жайын өнүктүрүүнүн стратегиялык максаттары өлкөнүн экономикасын жана калкын сапаттуу катуу отун жана аны кайра иштетүү продуктулары менен ишенимдүү камсыз кылуу болуп саналат. Башкача айтканда электр энергиясын өндүрүү үчүн көмүрдүн негизги бөлүгүн пайдалануу.

Республикада көптөгөн көмүр кендери болгонуна карабастан, керектелген көмүрдүн көпчүлүгү Казакстандан (Караганда) алынып келинет. Көмүр өнөр жайынын келечеги жетиштүү, бирок азырынча иштетиле элек көмүр кендеринин өздөштүрүлүшү менен байланыштуу, алардын арасында Кабак күрөң көмүр бассейни экономикалык жактан маанилүү орунду ээлейт. (көмүрдүн геологиялык запасы 800 миллион тонна). Азыркы учурда, өндүрүш күчтөрүн аймактар боюнча бирдей бөлүштүрүү жана республиканын түндүк аймагын күйүүчү май менен камсыз кылуу, Кыргызстандын отун-энергетикалык көз карандысыздыгын чыңдоо зарылчылыгынан улам, Кара-Кече кенин иштетүү стратегиялык мааниге ээ. Анын көмүр запасы 312,6 млн тоннаны түзөт, бул бүткүл республиканын запасынын 23,3% түзөт [3].

Колдонулган адабияттар:

1. Камчыбеков Д.К. Кыргызстандагы көмүр кендерин комплекстүү иштетүүнүн илимий негиздери. Монография. - Б., 2014.
2. Тажибаев К.Т. Базар экономикасында Кыргызстандын көмүр тармагын өнүктүрүүнүн келечеги жана жолдору.
3. Нарын облусунун энциклопедиясы.- Бишкек: КСЭ, 1998.

Рецензент: пед.и.к., доцент Темирбек у. И.